

UDK: 141.1:316.7:323/327(575.1)

Sarvar IBROXIMOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sarvar-ibroximov@inbox.ru

F.f.d.(PhD) dotsent D.B.O'rinboyev taqrizi asosida

EVOLUTIONARY THEORIES OF THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY

Аннотация

The article analyzes theories and concepts of civil society. The evolution of the views, theories and concepts of civil society among scientists who lived in the ancient period is deeply analyzed. Historically and philosophically, the classical ideas about civil society of the later periods of Western scientists are analyzed. In the studies of domestic scientists, many ideas about civil society are discussed. Conceptual reflections on the concepts of modern civil society are discussed. In the article, the author made suggestions and conclusions about the transformation of civil society.

Key words: Society, civil society, theories of civil society, evolution, evolutionary development, conceptual ideas of classical and modern civil society.

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТЕОРИИ КОНЦЕПЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье анализируются теории и концепции гражданского общества. Глубоко проанализирована эволюция взглядов, теорий и концепций гражданского общества у ученых, живших в античный период. Исторически и философски анализируются классические представления о гражданском обществе более поздних периодов западных ученых. В исследованиях отечественных ученых обсуждается множество представлений о гражданском обществе. Обсуждаются концептуальные размышления о концепциях современного гражданского общества. В статье автором сделаны предложения и выводы о трансформации гражданского общества.

Ключевые слова: Общество, гражданское общество, теории гражданского общества, эволюция, эволюционное развитие, концептуальные идеи классического и современного гражданского общества.

FUQAROLIK JAMIYATI KONSEPSIYASINING EVOLYUTSION NAZARIYALARI

Аннотация

Maqolada fuqarolik jamiyatiga oid nazariyalar va konsepsiyalar tahlil qilinadi. Antik davrda yashab o'tgan olimlarning fuqarolik jamiyat xaqidagi qarashlar evolyutsiyasi, nazariyalari, konsepsiyalari haqida chuqur analiz qilingan. Keyingi davrlardagi fuqarolik jamiyati g'arb olimlarining klassik g'oyalari tarixiy, falsafiy tahlil etilgan. Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham fuqarolik jamiyati borasida ko'plab g'oyalar borasida ham fikr yuritiladi. Zamonaviy fuqarolik jamiyati konsepsiyalariga oid konseptual fikrlar haqida so'z boradi. Muallif tomonidan maqolada fuqarolik jamiyatining transformatsiyasiga oid taklif va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Jamiyat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati nazariyalari, evolyutsiya, evolyutsion taraqqiyot, klassik va zamonaviy fuqarolik jamiyati konseptual g'oyalari.

Kirish. Insoniyat rivojida "fuqarolik jamiyati" termini borasidagi ilmiy nazariyalar va qarashlar xilma-xil shu boisdan mazkur mavzuga ilmiy nazariy fikrlarni tahlil etgan xolda o'z qarashlarimizni ilmiy asoslashga harakat qilamiz. Demak, "fuqarolik jamiyati" tushunchasi umuminsoniy g'oyalar asosida shakllanadi. U rus tilida "graždanskoye obshchestvo", inglizchada "Civil Society" deb yuritiladi. Jahonda bunday jamiyatni tadqiq etuvchi ko'plab ilmiy nazariya asoslar va konsepsiyalar mavjud bo'lib, ular Centre for Civil Society, Staudis of John Hopkins University, University of California, Harvard University, Centre for Civil Society of London School of Economics and Political Sciences, University of Glasgow, fuqarolik jamiyatini o'rganish markazi, Seoul of National University bular mazkur jamiyatni rivojlanishi uchun xizmat qilmoqda.

Har qanday huquqiy-demokratik davlatni jamiyatda fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi desak mubolag'a bo'lmaydi. Aynan fuqarolik jamiyatini jamiyat rivojining bugungi kun nazari bilan qaraganda asosiy omil deb hisoblash mumkin. Huquqiy-demokratik davlatchilikni shakllantirish har qaysi davlat o'z oldiga qo'ygan oliy maqsad ekanligini inobatga olib, ushbu jarayon ancha uzoq muddat talab qilishini

aytish mumkin. Mamlakatda adolatli va odilona siyosatning shakllanishi ham fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib boradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fuqarolik jamiyatiga doir dastlabki qarashlar, tasavvurlar va nazariyalar juda ko'plab manbalarda ilk bor qadimgi G'arb, ya'ni Yunonistonda va Rim hamda Qadimgi Sharq, ya'ni Xitoyda ilk paradigmalar paydo bo'lganligini ta'kidlash joiz. Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta'limotida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi Suqrot, Aflotun, Arastu, Sitseron kabi qadimgi Yunon va Rim mutafakkirlarining qarashlarida aksini topganligini aytish o'rinni.

Fuqarolik jamiyatiga oid antik nazariya va konsepsiyalarni olimlarimizdan A.Utamurodov, J.Mavlonov, M.Qirg'izboyev, M. Sharifxo'jayev, N. Shodiyev, S.Husanov, T.Do'stonovlar ham qadimgi yunon olimlaridan boshlab o'rganadilar.

Antik davrdagi konseptual xususiyatlarga ega bo'lgan mutafakkirlardan Aflotunning nazariyalarini siyosatshunos olim J.Mavlonov xususan shunday izoxlaydi. Qadimgi yunon dunyoqarashining xarakterli xususiyati jamiyat va davlat hodisalarining uyg'unligidir. Aflotunning (mil. avv 427-347-

yy.) “Davlat” dialogida (taxminan miloddan avvalgi 387-366 yillar) fuqarolarning shaxsiy va jamoat hayoti o'rtasidagi farqni topish mumkin, ammo ikkinchisi zamonaviy ma'noda siyosiy hayot sifatida talqin qilinadi. Siyosiy jamiyatning siyosiy tashkiloti parametrlari aynan shu fuqarolik jamiyatining muhim belgilari sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, davlatning ko'pgina prinsipial belgilari va xususiyatlari, albatta, fuqarolik jamiyatiga taalluqlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola mavzusining konseptual metodologiyasi asoslarini mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda o'tkazilgan qo'shma majlisidagi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»[1] va Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning asarlari asosida tahlil qilish mumkin.

Mustaqillikning ikkinchi davri ya'ni 2016 yildan boshlab fuqarolik jamiyati qurish islohotlarini amalga oshirishga shart-sharoitlar yaratdi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi [2], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil martda qabul qilgan Farmoni bilan tasdiqlangan “2021-2025 yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”[3], “2022-2026- yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” kabilari. Ana shu qabul qilingan huquqiy asoslarni amalda qo'llash natijasida fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish islohotlari Yangi O'zbekistonni va uchinchi Rennesansni poydevorini qurish jarayonlariga uzviy bog'liq holda avj olib bormoqda. Shu boisdan yuqoridagi asoslar mavzu uchun metodologik namuna sifatida ko'rish mumkin.

Tahlil va natijalar. Antik davrdagi konseptual xususiyatlarga ega bo'lgan mutafakkirlardan Afлотunning nazariyalarini siyosatshunos olim J.Mavlonov xususan shunday izoxlaydi. Qadimgi yunon dunyoqarashining xarakterli xususiyati jamiyat va davlat hodisalarining uyg'unligidir. Afлотun (mil. avv 427-347-yy.) “Davlat” dialogida (taxminan miloddan avvalgi 387-366 yillar) fuqarolarning shaxsiy va jamoat hayoti o'rtasidagi farqni topish mumkin, ammo ikkinchisi zamonaviy ma'noda siyosiy hayot sifatida talqin qilinadi. Siyosiy jamiyatning siyosiy tashkiloti parametrlari aynan shu fuqarolik jamiyatining muhim belgilari sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, davlatning ko'pgina prinsipial belgilari va xususiyatlari, albatta, fuqarolik jamiyatiga taalluqlidir.

Birinchi, shuni ta'kidlash kerakki, bu jamiyat mulkdor bo'lgan erkin, shaxsan mustaqil fuqarolardan iborat.

Ikkinchi, fuqarolik jamiyati mehnat taqsimotiga asoslanadigan va vujudga keladigan jamiyat bo'lib, bu jamiyatni avtarkizmga aylantiradi.

Afлотun fikricha, fuqarolik jamiyati faqat “siyosiy uyushgan jamiyat” sifatida vujudga keladi va mavjuddir. Tarixan fuqarolik jamiyati davlat bilan birga paydo bo'ladi, na biri, na boshqasi alohida mavjud emas. Ular, albatta, bir-birini to'ldirib, bir vaqtning o'zida juda ziddiyatli yaxlitlikni tashkil qiladi.

Platonik nazariyani umuman tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, fuqarolik jamiyatining barcha muammolarini hal qilish Afлотun tomonidan nazariy jihatdan davlatning fuqarolik hayotining barcha sohalariga kirib borishi va umumiy davlat nazoratini amalga oshirish, fuqarolarning hayotini tartibga solish orqali amalga oshiriladi[4]. Olim bundan tashqari Arastu xaqida ham o'z ilmiy ishlarida xususan quyidagicha izohlagan. Fuqarolik jamiyati g'oyasini shakllantirishning keyingi bosqichi Afлотun shogirdi Arastu (miloddan avvalgi 384-322 yillar) nomi bilan bog'liq. U Afлотun singari

yeng yaxshi ijtimoiy tartibni topish muammosiga katta ye'tibor beradi, lekin bu muammo uning uchun boshqa nazariy kontekstni oladi.

Birinchi, Arastu eng ko'p davlat tizimini o'zgartirishga qiziqadi, ya'ni. Afлотunda bo'lgani kabi ijtimoiy o'zgarishlar yemas, balki davlatlar.

Ikkinchi, Arastu o'zining nazariy konsepsiyalarida Afлотun singari ezgu tilaklar va umuman davlat haqidagi mavhum g'oyalardan yemas, balki real hayot holatlarini qiyosiy tahlil qilishdan kelib chiqishga intiladi, bu esa uning muammosi bo'yicha pozitsiyasini yanada pragmatik siyosiy hayotni tashkil yetish qiladi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, Arastuning ijtimoiy-siyosiy konsepsiyasida u katta ahamiyat bergan “polis” tushunchasi davlatga yaqin bo'lgan sinkretik xususiyatini deyarli yo'qotib, fuqarolik jamiyatini kattaroq jamiyatga tegishli darajada belgilay boshlaydi. Ma'noga qarab, siyosat u yoki bu ma'noni oladi va shu bilan Arastu qidirgan nazariy aniqlik va izchillikka erishishga to'sqinlik qiladi[5].

Xususan, A.Utamurodov ta'kidlashicha “fuqarolik jamiyati” tushunchasining ildizlari asosan Arastu qarashlariga borib taqaladi Bu jamiyatni, Arastu “politike koinonia”, ya'ni “siyosiy birlik / xamjamiyat” deb atagan edi. Bu tushunchaning lotin tilidagi ifodasi “societas civilis” (“fuqarolik jamiyati”) qabilida qabul qilindi. Bu tushuncha polisni aniqlash uchun xizmat qilib, uning zamirida “zoon politikon” – “siyosiy mavjudot” sifatidagi inson “telo”si, ya'ni maqsadi (yunoncha) ma'nosi tushunilgan[6].

Fikrlardan ko'rinadiki fuqarolik jamiyatining antik konsepsiyasini bugungi kunga tadbiq etish albatta o'rinli bo'ladi. Yana bir olimlarimizdan, M.Sharifxo'jayev “Arastu davlat — bu fuqarolarning, fuqarolik jamiyatining umumiyushmasidan bo'lak, narsa emas, deb ta'kidlagan edi” deb yozadi[7]. T.Do'stjonov va S.Hasanovlar esa “Qadimgi dunyo mutafakkirlari Suqrot, Demokrit, Afлотun, Polibiy, Sitseron huquqiy davlat hususiyatlari va nazariy asoslarini birinchi bo'lib ochib berishga urinishgan. Binobarin, huquqiy tan olinadigan va ayni paytda cheklangan davlat hokimiyati, qadimgi mutafakkirlar fikricha, adolatli huquqiy davlat hisoblanadi. Xullas, qadimgi Yunon va Rim mutafakkirlarining g'oyalari ulardan keyingi taraqqiyparvar siyosiy huquqiy ta'limotlarning[8] yuzaga kelishi va rivoj topishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi”.

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasini ilk bor ilmiy muomalada qadimgi yunon olimi Arastu (miloddan avval 384-322-yillar) qo'llagan bo'lib, uni o'z siyosiy tafakkuri markaziga qo'yadi. Olim “fuqaro” deganda jamiyatning har qanday a'zosini emas, balki erkin va ozod kishilarni nazarda tutgan. Uning mulohazalariga ko'ra, davlat — bu fuqarolar yig'indisi, ya'ni fuqarolar jamiyatidir. Ko'rinib turibdiki, Arastu “davlat” va “fuqarolar jamiyati” tushunchalarini aynan bir xil ma'noda ishlatadi[9]. O'rta asrlarda fuqarolik jamiyati haqidagi nazariyalar, ayniqsa Sharq allomalari tomonidan keng targ'ib etildi. Ular o'z asarlarida “fuqarolik jamiyati” tushunchasini “fozil shahar”, “saodatli jamiyat” tushunchalari orqali ifodalaganlar. Xususan, faylasuf Abu Nasr Forobiy (870-950 yillar) Sharq falsafasida ilk bor fuqarolik jamiyati (fozil shahar) barpo etish uchun mamlakatda adolatli boshqaruvni joriy qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Keyinchalik bu konsepsiyalar XVII asrga kelib ilk uyg'onish davri G'arb mutafakkirlarining jamiyatga oid qarashlarida yanada rivojlandi.

XVI-XVII asrlarda Yevropaning bir qator davlatlaridagi jamiyat fuqarolari mulk egalari sifatida bir-biriga teng bo'lgan, erkin hamjamiyatga aylanishi natijasida pul-tovar munosabatlarining rivojlanish, ish kuchlarining to'varga, individning esa o'z kuchi va qobiliyatining egasiga aylanishi, bozor munosabatlarining tartiblashtirilishuvining

qo'llab-quvvatlanishi va hususiyashtirishni himoyalash uchun, keyinchalik, fuqarolik jamiyatiga aylangan asoslar va elementlarni belgilab berdi. Ushbu yangilanishlar G'arb falsafiy tafakkuriga katta ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy-siyosiy hayotidagi o'zgarishlarga olib keldi. Shu boisdan ham siyosatshunos olim J.Mavlonov «Fuqarolik jamiyatining dastlabki tarixiy ilmiy paradigmasi sifatida antik davrdagi tasavvurlarni keltirish mumkin. Fuqarolik jamiyatini Sharqda axloqiy-ma'naviy, G'arbda esa ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy xususiyatga ega deb qarash shakllangan. Bu esa fuqarolik jamiyatining sharqona va g'arbona antik paradigmalarini shakllanishiga zamin hozirlagan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki:

Birinchidan, fuqarolik jamiyati tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli sifatida inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadi. Fuqarolik jamiyati tushunchasiga tavsif berish,

uning mohiyatini va mazmunini yanada yaqqol gavdalandiradi;

Ikkinchidan, serqirra va murakkab ijtimoiy hodisa bo'lgan fuqarolik jamiyatining quyidagi muhim xususiyat va jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi «fuqarolik jamiyati», bir tomondan, shaxs bilan davlat o'rtasidagi munosabatlar maydonini anglatadi; ikkinchi holatda-ideal jamiyat, ko'zlanayotgan maqsad tarzida ta'riflanadi; uchinchi holatda o'z maqsadiga erishish uchun davlat amaldorlari yollagan soliq to'lovchilar hamjamiyati sifatida izoxlash mumkin.

Uchinchidan, fuqarolik jamiyati-insonlarning shunday birligidirki, u ijtimoiy turmushning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy, ma'naviy sohalarida asosiy nodavlat tuzilma (uyushma, partiya)larni vujudga keltirgan jamiyat; mazkur jamiyat o'z faoliyatida davlatdan, uning idoralaridan xoli bo'lgan xususiy shaxslar, guruhlar va institutlarning manfaatlari mujassamlashgan mushtarak tizimdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va senatining 2010-yil 12-noyabrda o'tkazilgan qo'shma majlisidagi «mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi» mavzuidagi ma'ruzasi, <https://lex.uz/ru/docs/2947919>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-mayda qabul qilgan «Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni// <https://lex.uz/docs/3721649>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-martda qabul qilingan «2021-2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» gi farmoni// <https://lex.uz/docs/5319756>
4. Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ). Ташкент: Адабиёт учқунлари, 2014, 19-20-бет.
5. Мавлонov J.Y. Fuqarolik jamiyatiga oid zamonaviy konseptual diskursning asosiy yo'nalishlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Avtoreferat. Toshkent: 2017.- 18 b.
6. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi-Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018, 12-bet.
7. Sharifxo'jayev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi - Toshkent: Sharq. 2003, 9-bet.
8. Do'stjonov T., Hasanov S. O'zbekiston demokratik tarakqiyot yo'lida. — Toshkent: Moliya instiuti, 2004. 8-bet.
9. Аристотель. Политика. Власть. Искусство править миром. - Москва: АСТ. 2018. 320 с.